

Dorota Siwor <https://orcid.org/0000-0001-5506-8334>
Uniwersytet Jagielloński
dorota.siwor@uj.edu.pl

Gra w ludowe. Czy kultura ludowa dziś inspiruje? Uwagi wstępne

The Folk Game: Does the Folk Culture Still Inspire Today? Preliminary Comments

Nie ma już wsi znanej z powstałych ponad sto lat temu *Chłopów* czy wydanej niemal przed półwieczem *Konopielki*. Czy jednak kultura ludowa i świat wsi przestały być inspiracją dla polskiej literatury? Gdy Andrzej Zawada – od którego zapożyczamy tytuł tego zeszytu – wydawał w 1983 roku swoją książkę, stawiał pytanie, „w jakim stopniu tradycyjna kultura wsi może tę [ówczesnie powstającą – dop. D.S.] kulturę wzbogacić, a na ile w tym procesie przemieszczania i zrastania się kultur zostanie ona obrana z wartości, które zaginę bezpowrotnie”¹. Po upływie czterdziestu lat możemy zarówno obserwować przekształcenia nurtu chłopskiego w literaturze, ponawiać – może w innym nieco brzmieniu – tamto pytanie, stawiając je naszej współczesności, ale i postrzegać chłopskość oraz ludowość w nowych perspektywach. I tak na przykład opozycja kultura wsi–kultura miasta uległa zatarciu, kwestia awansu społecznego nie budzi takich emocji jak w czasach kształtowania się prozy nurtu chłopskiego, a problem wyobcowania wpisywany jest w inne konteksty. Natomiast bardziej interesujące wydaje się na przykład pytanie o dziedzictwo chłopskości w polskiej mentalności i tożsamości. Kłopotem nadal pozostają odnotowywane przez Zawadę trudności z definiowaniem chłopskości/ludowości/wiejskości, choć toczono już od tego czasu wiele dyskusji i sporów. Znajduje to odzwierciedlenie także w tytule naszego zeszytu, brakuje bowiem terminu, który – nie budząc wątpliwości – obejmowałby całe spektrum zjawisk związanych z wsią, jej historią i kulturą.

Nie ulega wątpliwości, że dawną kulturę ludową zastąpiły inne formy. Częściowo została ujednolicona, upodobniła się do kultury miejskiej, przemianom

---

¹ A. Zawada, *Gra w ludowe. Nurt chłopski w prozie współczesnej a kultura ludowa*, Warszawa 1983, s. 6.

podlegały jej istotne wyróżniki. Zagadnienia te należą do socjologii, antropologii kultury, etnografii, dla literaturoznawców istotne jest jednak, czy tematy związane z realiami wiejskimi, chłopską historią i ludową kulturą są podejmowane przez pisarzy i oczywiście w jaki sposób. Zwłaszcza że stosunek do ludu i jego kultury w polskiej tradycji był nie tylko kwestią istotną, ale i ambiwalentną, co podkreślała już 1975 roku Maria Janion². Na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, gdy nurt chłopski przeżył swoje apogeum, zainteresowanie relacjami między wiejskim a miejskim znalazło odzwierciedlenie w badawczych syntezach. Zagadnienia te podejmował na przykład Roch Sulima w książkach *Folklor i literatura*³ czy *Literatura a dialog kultur*⁴. W ostatnich latach ponownie temat chłopski – używając bardzo szerokiego i nieprecyzyjnego określenia – staje się przedmiotem rozważań i analiz. Na plan pierwszy wysuwają się kwestie historyczne rozpatrywane w kontekście socjologiczno-tożsamościowym (*Fantomowe ciało króla* Jana Sowy⁵) oraz przemiany polityczno-ekonomiczne i ich odbicie w literaturze, społecznej świadomości (*Prześląta rewolucja* Andrzeja Ledera⁶). Ostatnio pojawiła się kolejna, ważna dla tematu pozycja, od razu wywołująca głosy polemiczne, *Ludowa historia Polski* Adama Leszczyńskiego⁷. Wieś powraca też w refleksji stricte literaturoznawczej. Dowodem między innymi interesujący numer monograficzny „Tekstów Drugich” zatytułowany *Chłopskość*⁸. Grzegorz Grochowski we wprowadzeniu odnotowuje wzrost zainteresowania tematem wsi nie tylko w literaturze, ale i szerzej w kulturze i humanistyce, a także towarzyszące tym powrotom kontrowersje. Wskazuje punkty wspólne tych współczesnych nawiązań: znaczenie chłopskiego pochodzenia w kształtowaniu polskiej mentalności oraz kwestię poddaństwa⁹ (czy może relacji chłopskość–szlacheckość). Ważnym tekstem poruszającym interesującą nas tu tematykę jest artykuł Przemysława Czaplińskiego, w którym autor omawia przemiany usytuowania wsi w literaturze polskiej przełomu XX i XXI wieku¹⁰. Zagadnieniom tym poświęcona została inna istotna publikacja – tom zbiorowy *Chłopska (nie)pamięć. Dziedzictwo chłopskości w polskiej literaturze i kulturze* pod redakcją Grzegorza Grochowskiego, Doroty Krawczyńskiej i Grzegorza Wołowca¹¹ (znalazły się w nim niektóre artykuły

² M. Janion, *Ludowość rozdwojona*, „Literatura” 1975, nr 2. Przedruk: tamże, *Odnawianie znaczeń*, Kraków 1980.

³ R. Sulima, *Folklor i literatura*, Warszawa 1976.

⁴ Tenże, *Literatura a dialog kultur*, Warszawa 1982.

⁵ J. Sowa, *Fantomowe ciało króla*, Kraków 2011.

⁶ A. Leder, *Prześląta rewolucja*, Warszawa 2014.

⁷ A. Leszczyński, *Ludowa historia Polski*, Warszawa 2020.

⁸ *Chłopskość*, „Teksty Drugie” 2017, nr 6.

⁹ G. Grochowski, *Kwestia chłopska*, „Teksty Drugie” 2017, nr 6, s. 7–12.

¹⁰ P. Czapliński, *Śmierć, śmierć, inne życie. Wieś w literaturze polskiej przełomu XX i XXI wieku*, „Teksty Drugie” 2017, nr 6, s. 13–35.

¹¹ *Chłopska (nie)pamięć. Dziedzictwo chłopskości w polskiej literaturze i kulturze*, red. G. Grochowski, D. Krawczyńska, G. Wołowicz, Kraków 2019.

z „Tekstów Drugich”). Szczegółowe omówienie tej monografii autorstwa Małgorzaty Tarnowskiej zamieszczamy w tym zeszycie.

Zaczynamy jednak od innego ujęcia tematu. Muzyka, sztuka, opowieści i ludowa wyobraźnia pobudzały twórcze działania. Czy mogą i dziś tak oddziaływać? Refleksję o inspiracjach kulturą ludową podejmuje Andrzej Bieńkowski, który od ponad czterdziestu lat prowadzi badania etnograficzne w ramach projektu Muzyka Odnaleziona. Obserwując przemiany zachodzące w odbiorze muzyki wiejskiej, rozważa szanse na jej twórcze wykorzystanie. Jako marlarz poświęca też uwagę zarówno twórcom czerpiącym ze źródeł tradycji ludowej, jak i artystom wiejskim.

Artykuły głównego bloku tematycznego koncentrują się jednak wokół zagadnień poruszanych w wymienionych wcześniej publikacjach. Dobrosława Węzowicz-Ziółkowska pisze o kulturze ludowej, która stała się kulturą bez podmiotu, stąd rozpatrywanie jej w kontekście zagadnień związanych z wiedzą o pamięci i przeszłości. Analizując procesy zachodzących przemian przez pryzmat opozycji restytucja–zawłaszczenie, polemizuje też autorka z postrzeganiem kultury ludowej jako współczesnej kultury popularnej.

Pamięć istotna jest również dla Karoliny Koprowskiej, choć w zawężeniu do tematyki związanej z Holocaustem i okresem okupacji. W artykule *Spóźniona odpowiedź? Literackie kontrnarracje o wsi i Zagładzie* stawia pytanie o przychylny podejmowania w literaturze najnowszej wątku wsi uwikłanej w Zagładę. Swoje rozważania odnosi do badań historycznych dotyczących tak zwanej trzeciej fali Holocaustu. Za reprezentatywne uznaje tu książki *Sońka* Ignacego Karpowicza i *Mata Zagłada* Anny Janko. Kontrowersje wokół narracji o Zagładzie i udziale w niej polskiego chłopstwa czynią analizę literackich ujęć tematu szczególnie istotną.

Natomiast Marta Tomczok w szkicu *Narzędzia powrotu. Ludowe, wiejskie i chłopskie w poezji Piotra Szewca* omawia twórczość poety poza aktualną dyskusją o miejscu wsi w polskiej kulturze. Autorka sytuuje motywy wierszy związane z wiejskimi realiami (zwłaszcza nazwy narzędzi) w kontekście filozofii rzeczy i kabały żydowskiej. Formułuje też tezę o destrukcji mitycznego wzorca, do którego odnoszony był obraz wsi w polskiej literaturze drugiej połowy XX wieku.

Dariusz Nowacki poświęca swój tekst (*Obecność Szeli. Trzy przykłady z nowej prozy*) analizie wątku rebelii chłopskiej z 1946 roku i postaci Jakuba Szeli w nagrodzonej Nike powieści Radka Raka oraz w utworach Macieja Hena i Stanisława Aleksandra Nowaka. Autor, odnosząc się do tezy Przemysława Czaplińskiego o znaczeniu rabacji dla dzisiejszych protestów przeciwko różnym formom wyzysku, rozważa miejsce mitu Szeli w najnowszej prozie i w popkulturze. Polemika prowadzi do konstatacji o braku w omawianych powieściach głębszej refleksji o chłopskim dziedzictwie w kontekście postaw społecznego buntu, a tym samym o rozbieżności między postulatami historyków i socjologów a twórczością literacką.

Poza blokiem tematycznym publikujemy dwa inne artykuły: analizę Wojciecha Wróblewskiego *Dwie antyutopijne wizje – „My” Jewgienija Zamiatina i „Miranda” Antoniego Langego. Z dziejów idei i recepcji* oraz rozważania Kariny Jarzyńskiej *Po co czytać Harolda Blooma i jak, czyli o kanoniczności krytyka*. Autorka prezentuje syntezę poglądów Harolda Blooma na literaturę i kulturę Zachodu oraz analizuje jego twórczość krytyczną, rozważając zarówno jej oryginalność, jak i ograniczenia.

Zeszyt zamyka recenzja Agnieszki Romanowskiej interesującej książki Jean Ward *The Between-Space of Translation: Literary Sketches*, wydanej w 2020 roku, która wykorzystując własne doświadczenie, pisze o zagadnieniach przekładu literackiego, między innymi w kontekście spotkania kultur.

Dorota Siwor
Redaktor prowadząca zeszytu